

Володимир МИХАЙЛОВ¹,
Валентина ЄФІМОВА²

ВЗАЄМОДІЯ ЕМПІРИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ І СТАТИСТИКИ: ВІЙСЬКОВО-СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні соціологія і статистика — унікальні науки, що є джерелом соціальної інформації та актуального наукового знання. У процесі вивчення суспільства соціологія і статистика функціонують одночасно та підчас такої взаємодії «трапляються» на полі соціальних досліджень. Предмет соціології винятково орієнтований на дослідження різних аспектів і проблем суспільства. В останні роки, виходячи із нагальної необхідності забезпечення захисту незалежності нашої держави та відновлення її територіальної цілісності в умовах збройної агресії Російської Федерації, суттєво зростають роль і значення прикладних військово-соціологічних досліджень. Серед вітчизняних фахівців бракує наукових праць щодо вивчення проблематики взаємодії, взаємозв'язків, взаємодоповнення, питань використання спільного або децю трансформованого аналогічного методичного і практичного інструментарію, який водночас застосовується в прикладних військово-соціологічних досліджень та у сфері соціальної статистики.

¹ доктор економічних наук, професор,
Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України (м. Київ)
vladimir.s.mikhailov@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-3916-9722>.

² старший науковий співробітник,
Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України (м. Київ)
valya_ef@i.ua,
<https://orcid.org/0000-0003-0571-1840>.

Метою статті є висвітлення ключових аспектів і питань щодо міждисциплінарної взаємодії емпіричної соціології та статистики в окремих сферах наукового пізнання цих науково-прикладних галузей досліджень, на різних рівнях узагальнення, методичних підходів, інструментарію тощо. Така взаємодія розглядається з боку соціології, в першу чергу, на теренах прикладних військово-соціологічних досліджень, які останніми роками починають займати належне місце у спектрі загального дослідницького поля, на якому плідно працюють сучасні вчені та спеціалісти України.

У наші часи «на стику» соціології та статистики запроваджуються соціолого-статистичні дослідження, а також дослідження моніторингового характеру, результатом яких, окрім покращення соціального знання загалом, є й формування нового типу інформації — соціолого-статистичних даних, що інтегрує якісно-кількісні характеристики соціологічного та статистичного спрямування. Свою роль у вирішенні цього актуального завдання у власній сфері застосування повинні відігравати й науково обґрунтовані вітчизняні прикладні військово-соціологічні дослідження, які загалом розвиваються в єдності та взаємодоповненні із соціологічною та статистичною методологією і практикою.

Ключові слова: емпірична соціологія, статистика, військово-соціологічні дослідження, взаємодія, міждисциплінарність.

Сьогодні соціологія і статистика — унікальні науки, що є джерелом соціальної інформації та актуального наукового знання. У процесі вивчення суспільства соціологія і статистика функціонують одночасно та під час такої взаємодії «трапляються» на полі соціальних досліджень. Водночас предмет статистики зосереджений на кількісній характеристиці об'єктивних ознак різних аспектів соціальних процесів і явищ, включаючи не тільки соціум, але й «неживі» сфери життєдіяльності суспільства, наприклад, промисловість, будівництво, природні ресурси тощо. Предмет соціології винятково орієнтований на дослідження різних аспектів і проблем суспільства. В останні роки, виходячи із нагальної необхідності забезпечення захисту незалежності нашої держави та відновлення її територіальної цілісності в умовах збройної агресії Російської Федерації, суттєво зростають роль і значення прикладних військово-соціологічних досліджень.

Зазначимо, що статистика, як і будь-яка соціальна наука, намагається певним чином надати свою наукову картину суспільного розвитку, а саме побудувати систему показників, що моделюють соціальні реалії через характеристики «рівнів», які реально існують, взаємозв'язків та динаміки явищ і процесів.

До предмета статистики входять також кількісні показники, що характеризують об'єктивно виражені сторони життєдіяльності соціуму: соціальні інституції, соціальні системи та структури, соціальні процеси, соці-

альні спільноти, а також об'єктивні прояви масової поведінки, які можна спостерігати.

Останнім часом виникає й інтенсифікується взаємодоповнення предметів соціологічного та статистичного досліджень, наприклад: вивчаючи демографічну поведінку, соціолог повинен проаналізувати демографічну статистику; розробляючи методику обчислення статистичних показників, структуруючи їх, статистик обов'язково «операціоналізує» поняття, що вивчаються, наділяючи їх у багатьох випадках якісним змістом, для чого необхідно також звертатись до понятійного апарату та теорії статистики. Таким чином, соціологія залучає до предмета свого дослідження статистичні показники, а статистика — соціологічні поняття та теорії.

Соціологічне дослідження і вимір у широкому сенсі — це збір нових фактів та їх інтерпретацій у термінах обраної або побудованої моделі за допомогою методів, адекватних операційним визначенням властивостей конструктів, які є підґрунтям цієї моделі.

Дослідження цієї проблематики присвятили свої розвідки такі закордонні та вітчизняні вчені і спеціалісти, як А. Вагтс, І. І. Воробйова, К. Гьотце, Й. Р. Картрайт, Фр. Квіз, Є. О. Кечина, Я. І. Костецький, О. І. Кравченко, К. Ленг, Д. Г. Любенюк, Ч. Москас, О. Ю. Панфілов, В. Є. Пилипенко, І. І. Приходько, Р. Річард, О. В. Седова, К. В. Соколовська, С. А. Стауффер, Д. Л. Стеррі, О. О. Чернік, М. Яновіц та інші. Проте серед вітчизняних фахівців бракує наукових праць щодо вивчення проблематики взаємодії, взаємозв'язків, взаємодоповнення, питань використання спільного або дещо трансформованого аналогічного методичного та практичного інструментарію, який водночас застосовується в прикладних військово-соціологічних дослідженнях та у сфері соціальної статистики.

Метою статті є висвітлення ключових аспектів і питань щодо міждисциплінарної взаємодії емпіричної соціології та статистики в окремих областях наукового пізнання цих науково-прикладних галузей досліджень, на різних рівнях узагальнення, методичних підходів, інструментарію тощо. Така взаємодія розглядається в цій статті з боку соціології, в першу чергу, на теренах прикладних військово-соціологічних досліджень, які останніми роками починають займати належне місце у спектрі загального дослідницького поля, на якому плідно працюють сучасні вчені та спеціалісти України.

Варто згадати, що історію зародження емпіричної соціології як такої пов'язують із «соціальною фізикою» відомого французького та бельгійського математика, статистика, соціолога, астронома А. Кетле (1796–1874 рр.). Важливою була й практична діяльність Кетле як організатора першого міжнародного статистичного конгресу, автора прогресивної на той час «теорії середньої людини» тощо. Крім того, можна також відмітити монографічний метод Фр. Ле Пле, Е. Дюркгейма та його емпіричні дослідження феномену самогубства, М. Мосса, який займався вивченням особливостей такого суспільного явища, як дар (дарування), шляхом аналізу етнографічних описів. Як видно, ці фахівці, не тільки плідно попрацювали над створенням соціологічної науки та суміжних наукових напрямів, а й задали основні вектори розвитку соціологічних досліджень. Не слід забува-

ти і про «психометричну традицію», що веде свій початок від Фр. Гальтона. Ця і низка інших дослідницьких традицій сформували те, що зараз прийнято називати емпіричною соціологією. І оскільки ця сфера наукової та практичної діяльності добре відома більшості соціологів, які мають досвід емпіричних досліджень на певному рівні відповідної практики, доречно додати до її назви слово «традиційна», тобто традиційна емпірична соціологія [1; 2].

Необхідно також зазначити, що як емпірична соціологія, так і статистика на цьому етапі їх розвитку мають спільне «поле взаємопроникнення» на теренах застосування інструментальних методів аналізу кількісних і якісних даних. Серед таких методів можна відмітити різного типу вибіркові спостереження, кореляційний і регресійний аналіз, рангові методи вимірювання характеристик соціальних явищ та процесів тощо. Соціологічні підходи як такі за останні роки широко застосовуються статистичною наукою і практикою. Виходячи із досвіду нашої країни, можна відмітити «соціологічно-орієнтовані» підходи щодо оцінки ділової активності (економічної кон'юнктури), які базуються на опитуванні думок керівників підприємств та організацій, залучення соціологічного інструментарію для оцінювання проблем і перспектив розповсюдження технологічних інновацій тощо.

У свою чергу, існують різні класифікації щодо самої емпіричної соціології. Відповідно до деяких з них, є так звані «спеціальні та галузеві соціології» [3]. Спираючись на емпіричні дослідження, спеціальні та галузеві соціологічні теорії покликані фіксувати відповідні залежності, кореляції між різними факторами, що впливають на соціальну поведінку людей. Зазначені теорії, з одного боку, концептуально «забезпечують» соціологічні дослідження, теоретично «орієнтують» їх, а з іншого, самі збагачуються, розвиваються, отримуючи в результаті досліджень нову інформацію. Природно, що з підвищенням якості емпіричних досліджень виникатимуть нові передумови для подальшого розвитку спеціальних та галузевих соціологій, а отже, — і всієї соціологічної науки. До таких спеціальних та галузевих соціологій, на наш погляд, доцільно віднести і прикладні військово-соціологічні дослідження.

Зауважимо, що складність соціальних явищ та процесів у суспільстві, а відповідно і у Збройних силах, вимагають отримання все більш точних і всебічних даних з метою вивчення передумов їх актуалізації, напрямів та закономірностей розвитку. Вирішити це питання можливо за допомогою науково обґрунтованого підходу, застосування сучасних технологій при збиранні, обробці й аналізі соціологічних даних. Варто також сказати, що соціологічним дослідженням, що проводяться у Збройних силах, притаманні загальні, характерні для соціологічних досліджень ознаки, незалежно від сфери їх проведення й об'єкта вивчення.

При цьому, об'єкт військової соціології — Збройні сили України, уся воєнна організація суспільства, а також соціальний зміст і передумови можливих та реальних війн і воєнних конфліктів, (сьогодні як таке збройне протистояння виступає Операція об'єднаних сил на сході нашої країни), сукупність військово-соціальних відносин і соціальні інститути,

що їх регулюють. Предмет військової соціології — закономірності функціонування та розвитку Збройних сил як специфічного соціального інституту, воєнної організації суспільства, соціальні процеси та відносини, що проявляють себе як у мирний час, так і під час війни [4; 5].

Нижче наведено як практична ілюстрація до вищезазначеного два короткі приклади (фрагменти) за результатами окремих військово-соціологічних досліджень останніх років.

Завдання першого військово-соціологічного дослідження полягало у визначенні рівня та основних факторів (чинників), які впливають на морально-психологічну готовність (МПП) особового складу до виконання завдань за призначенням, здійснення їх кількісної та якісної оцінки, розробки коротко- та середньострокового прогнозування суспільних настроїв військовослужбовців Збройних сил України [6]. Це дослідження відбувалось у два етапи: опитування експертів та збір і подальша обробка результатів, отриманих методом анкетування.

Принципове питання, які фактори МПП варто включати до анкети для опитування особового складу, було вирішено шляхом опитування 32 експертів із числа командирів військових частин (підрозділів), їх заступників по роботі з особовим складом, які навчались у Національному університеті оборони України імені Івана Черняховського. Їм було запропоновано визначити ступінь важливості 71 фактора (чинника), які потенційно можуть впливати на морально-психологічну готовність військовослужбовців до виконання завдань за призначенням. Експертам необхідно було кожний із факторів, наведений у відповідному листі опитування, оцінити за такою шкалою:

- 1 — взагалі не важливий;
- 2 — малої важливості;
- 3 — середньої важливості;
- 4 — великої важливості;
- 5 — максимальної важливості.

Одержані результати експертної оцінки важливості факторів (чинників) МПП військовослужбовців до виконання завдань за призначенням були розміщені в рейтинговому порядку від найбільш важливого до найменш важливого. Після дослідження парної кореляції між факторами за критерієм Пірсона та перевірки на узгодженість оцінок експертів, найбільш вагомі фактори (чинники) були включені до анкети для опитування особового складу у відібраних відповідним чином військових частинах та підрозділах [6].

У загальному контексті можна припускати, що існуючі соціально-політичні та економічні фактори як на мікро-, так і на макрорівні здійснюють певний вплив на рівень морально-психологічної готовності особового складу Збройних сил України до виконання завдань за призначенням.

Так, важливим чинником морально-психологічної готовності, потенційної спроможності захищати свою Батьківщину, є внутрішнє усвідомлення військовослужбовцем того, чи пов'яже він свою подальшу долю саме із рідною країною. Для виявлення таких якісних характеристик при

проведенні військово-соціологічних досліджень найбільш доцільне застосування непрямих, опосередкованих запитань. Отже, для оцінювання даного чинника респондентам у цьому соціологічному дослідженні було поставлене питання «Чи хотіли б Ви переїхати до іншої країни на постійне місце проживання?». Узагальнений розподіл відповідей респондентів на це запитання наведено на рис. 1.

У цьому випадку достатньо позитивним є той факт, що переважна більшість опитаних військовослужбовців (62 %) тією чи іншою мірою негативно ставиться до можливостей еміграції за межі України. Одночасно різною мірою припускає таку можливість приблизно кожен п'ятий анкетований (22,6 %). Кожен шостий респондент не зміг визначитися щодо бажання переїхати до іншої країни.

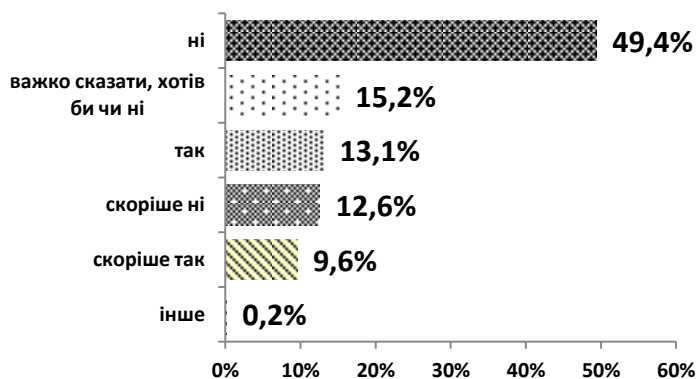

Рис. 1. Бажання переїхати до іншої країни

Завданням іншого військово-соціологічного дослідження було вивчення основних характеристик релігійності військовослужбовців та членів їх сімей, рівня задоволеності їхніх релігійних потреб. Ця робота особливо актуальна через призму надання Україні Томосу та процесів створення єдиної Православної церкви України, і водночас необхідності дотримання принципів віротерпимості, релігійної толерантності тощо.

У процесі дослідження було здійснено порівняння релігійних потреб військовослужбовців із можливістю їх потенційного задоволення. Для цього номінальну шкалу було перетворено у трибальну порядкову (умовно метричну) шкалу із присвоєнням кожній кодовій позиції відповідного балу (варіанта відповіді «потребую»/«так» відповідає 3 бали; варіанта відповіді «важко сказати/відповісти» — 2 бали; варіанта відповіді «не потребу»/«ні» — 1 бал). Узагальнений розподіл відповідей респондентів щодо релігійних потреб військовослужбовців та оцінками можливостей їх задоволення представлено на рис. 2.

Як свідчать соціологічні оцінки, проілюстровані на рис. 2, респонденти оцінювали можливості задоволення релігійних потреб вище, ніж рівень їх «фактичної актуальності». Відповідні результати в цілому вказують на те, що базові релігійні потреби у Збройних силах України задо-

вольняються належним чином. Тобто у військовослужбовців та членів їх сімей є можливість святкувати релігійні свята, молитися індивідуально, спілкуватися зі священником, брати участь у храмових богослужіннях, читати Святе Письмо та іншу релігійну літературу, вивчати основи віри, дотримуватися посту, задовольняти інші потреби релігійного спрямування.

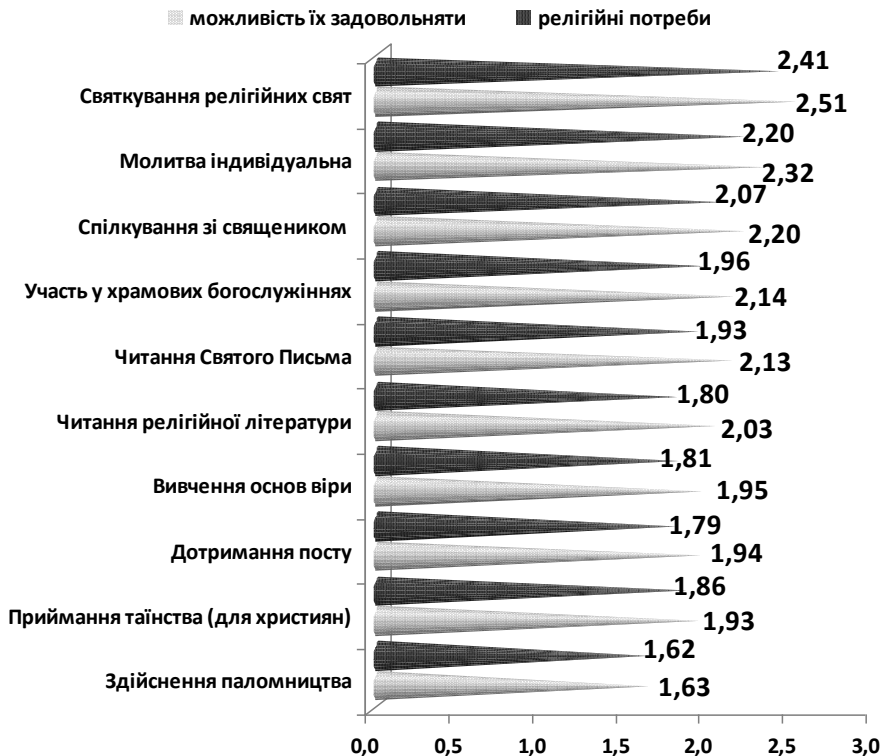

Рис. 2. Релігійні потреби військовослужбовців та можливість їх задоволення у Збройних Силах України (у балах)

Слід також зазначити, що для збору первинної інформації у військово-соціологічних дослідженнях, окремі результати яких було наведено вище, використовувався здебільшого метод анкетування на вибірковій основі.

Для первинної обробки емпіричних даних та подальших аналітичних розрахунків застосовувалось відповідне програмне забезпечення. Введення даних у масив анкет та їх первинна обробка проводилась за допомогою пакету «ОСА» (аббревіатура від «Обробка соціологічних анкет»), аналітичні розрахунки — SPSS (аббревіатура від «Statistical Package for Social Sciences» — «Статистичний пакет для соціальних наук»), цей пакет програм після ребрендингу мав назву PASW Statistics (*Predictive Analytics*

SoftWare); побудова діаграм — *Microsoft Excel*. Проводилося обчислення первинних статистик одномірного розподілу даних середніх (для метричних та псевдо-метричних ознак), валідних відсотків, стандартного відхилення, значущості відмінності середніх було здійснено за критерієм Стьюдента, значущості відмінності відсотків — за Z-критерієм з корекцією Бонфероні, значущості відмінності часток в одномірних розподілах — за критерієм χ^2 . Апробація результатів зазначених вище військово-соціологічних досліджень у сфері їх безпосереднього застосування підтвердила принципову працездатність і ефективність запропонованих методичних підходів та засобів їх практичної реалізації.

Водночас не слід забувати про те, що, як вважає відомий український соціолог В. Є. Пилипенко [7], кризова ситуація, в котрій перебуває українське суспільство, вимагає для свого вирішення принципово нового підходу до використання результатів науки у всіх сферах діяльності. При цьому, необхідним є новий рівень підготовки наукових результатів до практичного використання, особливо у сфері суспільних наук, економіки, соціології та інших наукових напрямів.

Отже, можна зробити висновок про те, що, незважаючи на певні відмінності в дослідницькій методології, і соціологія, і статистика надають дані, які мають кількісно-якісний характер. У наші часи «на стику» соціології та статистики запроваджуються соціолого-статистичні дослідження, а також дослідження моніторингового характеру, результатом яких, окрім покращення соціального знання загалом, є й формування нового типу інформації — соціолого-статистичних даних, що інтегрує якісно-кількісні характеристики соціологічного та статистичного спрямування.

Свою роль у вирішенні цього актуального завдання у власній сфері застосування повинні відігравати й науково обґрунтовані вітчизняні прикладні військово-соціологічні дослідження, які загалом розвиваються у єдності та взаємодоповненні із соціологічною та статистичною методологією і практикою.

Список використаних джерел

1. Дембіцький С. Розробка соціологічних тестів: методологія і практики її застосування. К. : Інститут соціології НАН України, 2019. 304 с.
2. Кечина Е. А. Взаимодействие социологии и статистики: понятие и структура. *Вестник РУДН, серия Социология* 2012. № 2. С. 199–132.
3. Спеціальні та галузеві соціології / за ред. В. Є. Пилипенка. 2-е вид. К. : Каравела, 2004. 355 с.
4. Любенюк Д. Г. Військово-соціологічні дослідження. Питання методики і техніки проведення. К. : ВГ НАОУ, 2000. 312 с.
5. Основи проведення військово-соціологічних і соціально-психологічних досліджень у внутрішніх військах МВС України / І. І. Приходько, І. В. Воробйова, В. С. Молдавчук та ін. Х. : Акад. ВВ МВС України, 2010. 58 с.
6. Морально-психологічна готовність військовослужбовців Збройних сил України до виконання завдань за призначенням: соціологічний вимір та прогнозування / за заг. ред. Н. А. Агаєва. К. : НДЦ ГП ЗС України, 2018. 72 с.

7. Пилипенко В. С. Українська соціологія сьогодні: дослідження основних сфер життєдіяльності суспільства. Львів : ЗУКЦ, 2013. 326 с.

Надійшла до редакції 03.12.2019

**Volodymyr MIKHAILOV,
Valentyna YEFIMOVA**

Humanitarian Problems Research Center of the Armed Forces of Ukraine

Interaction of Empirical Sociology and Statistics: Military-Sociological Research

Currently, sociology and statistics are unique sciences, which is a source of social information and current scientific knowledge. In the process of studying society, sociology and statistics function simultaneously, and during such interaction they «meet» in the field of social research. The subject of sociology is exclusively focused on the study of various aspects and problems of society. In recent years, based on the urgent need to protect the independence of our country and restore its territorial integrity in the context of armed aggression of the Russian Federation, the role and importance of applied military-sociological research has grown significantly. Among the specialists in the field there is a lack of scientific works on the study of problems of interaction, interconnections, complementarity, the issues of the use of similar or transformed similar methodological and practical tools, which are used at the same time in applied military-sociological researches and in the field of social statistics.

The purpose of the article is to highlight the key aspects and issues regarding the interdisciplinary interaction of empirical sociology and statistics in particular areas of scientific knowledge of these scientific and applied fields of research, at different levels of generalization, methodological approaches, tools and more. This interaction is considered in this article by sociology, first of all, in the field of applied military-sociological researches, which in recent years are beginning to occupy a proper place in the spectrum of the general research field, in which modern scientists and specialists of Ukraine work fruitfully.

Nowadays, at the junction of sociology and statistics, sociological and statistical surveys are introduced, as well as monitoring studies, the result of which, in addition to improving social knowledge in general, is the formation of a new type of information — social and statistical data, which integrates qualitative and quantitative characteristics of sociological and statistical direction. Scientifically based national applied military-sociological researches, which generally develop in unity and complementarity with sociological and statistical methodology and practice, should play their role in solving this pressing problem in their own sphere of application.

Keywords: *empirical sociology, statistics, military-sociological research, interaction, interdisciplinary.*